

Írás szerkesztése körüli gondok szólalnak meg, az irodalom és a művészet esztétikai kérdése helyett pedig az irodalompolitikus gondjai. Gondolom, ez már kevésbé lelkesíthette az asszonyt. Fel-felcsillant ugyan egy-egy bekezdésben inkább a vallomásos panaszkodó, semmint az élvező esztétikus arcéle, s még mindig Szattler Katinkának vallja be ideológiai kríziseit. S nagyon hatásos, ahogy az utolsó közölt levelét 1930. november 16-án zárja: „Nem várok már semmit, csak keresek és el-elsüppedek a csüggedés óceánjában. Tudom, hogy minden hiábavaló: a keresés, az élet, a halál, a hit, a vigasz, a holnap és a tovább. Jó volna menekülni ezektől a borzalmas ürességektől, asszonyom, de fáradt vagyok és még egy kicsit kíváncsi is, mint az a megkövült eb Pompéiben, aki kandi szemmel nézett bele a lávába, valószínűleg arra gondolt, hogy hátha a láva megkíméli őt, talán megáll előtte.”

S e levél egészét pedig akár „elbocsátó szép üzenetnek” is tarthatjuk, ha nem asszonykérő levélként fogjuk fel, és úgy olvassuk!

SZENTELEKY PECHÁN-KÉPE

BORDÁSGYŐZŐ

Noha Szenteleky Kornél és Pechán József barátságának „tárgyi bizonyítékai” mára már alig maradtak, nem nehéz elképzelni, hogy a környezete szellemi tunyaságával örökké küszködő Szenteleky a már-már európai magasságokba tört Pechán Józsefben idősebb szellemi testvérére talált. Bár tizennyolc év korkülönbség választotta el őket, és vérmérsékletük sem volt azonos – Szenteleky halk szavú széplélek, Pechán viszont robusztus bohém –, szellemi rokonságuk tartópilléreit kell látnunk abban, hogy Szenteleky is fest, Pechán is ír, és mindketten kitűnő zenészek, műkedvelő előadások rendezői és színészei is.

Pechán Józsefet az első világháború befejeztével verbászi magányában látogatja meg Szenteleky nem sokkal szíváci letelepedése után, hogy aztán Pechán Béla emlékezése szerint gyakori vendég legyen a házban. Egy 1920-ban Verbászon megrendezett Chopin-est fűzi szorosabbra barátságukat, s ennek a koncertnek az emlékére ajándékozza meg a festő a fiatal költőt dedikált önarcképével, amely majd a második világháború után kerül vissza a Pechán-hagyatékba, nem máshonnan, mint egy Verbászon letelepedett montenegrói család trágadombjáról. Pechán Béla emlékezete szerint Lázár Iván verbászi fogorvos szomszédja disznóóljának közelében fedezi fel az időközben teljesen bemocskolódtatott képet, amelyet az új háztulajdonos mint „fasiszta bűnjel” dobott ki azonnal a letelepedésük után Póth Erzsébet német származású, deportált nagynénje házából. Póth Erzsébet, mint tudjuk, Szenteleky élettársa volt, s e sorok írója joggal föltételezhetette, hogy az író 1933-ban bekövetkezett halála után nemcsak ezt a festményt, hanem esetleg az azóta is nyoma veszett Szenteleky-könyvtárat is ott kell keresni. De erre vonatkozó nyomozása hiá-

bavalónak bizonyult, s megint csak föltételezhetjük, hogy esetleg e ház Zsolnay-csempés búbos kemencéje nyelhetett el sok mindent. Egy egész könyvtárat azonban mégsem. Csupán mellesleg jegyzem meg, hogy maga Póth Erzsébet egy későbbi levelében az evangélikus templom tövében elrejtett betonkútról ír, ahova kiköltözésük előtt a hagyaték egy részét mentették, de ez a permetezésre használt betonmedence sem került mind ez ideig elő.

Visszatérve Szenteleky és az idősebb Pechán kapcsolatára, előjáróban el kell mondani, hogy Szenteleky 1922-ig, Pechán József korai haláláig inkább csak tisztelője volt a festőnek, mert esszéisztikus vagy kritikai véleményt Pechánról a festő életében nem mondott. Szenteleky a húszas évek elején – bár előzőleg, mint tudjuk, képzőművészeti krónikása is volt már *A Hét* című újságnak –, még bátoritanul szemlélődik a Pechán-műteremben, hogy csak hónapokkal a festő halála után írja meg első tanulmányát Pechán Józsefről. A *Bács megyei Napló* 1922. karácsonyi számában közölt egész oldalas írásról van szó, arról az írásról, amely valójában vázlat a akkor készülő *Színek és szenvedéseknek*, amit viszont 1923. március 6-án, Pechán József halálának első évfordulóján olvas majd föl a koszorúzást és a gyászmisét követő kaszinóbeli rendezvényen.

Meglátások, impressziók, érzések vegyülnek a *Bács megyei Napló* közölte cikkbe az értéktétele helyett, a „szívét viszi bele minden ecsetvonásába”, a „bámulni kell nagyszerű rajzi tudását”, a „különösen tájképei és csendelelei ragyogják vissza derűs, ötletes, jószívű és jókedvű hangulatait” típusúak, s mint ha itt még nem a kritikus, hanem a költő szólalna meg a túláradó rokonszenv hangján. Az írás nyilvánvaló alkalmi jellegét maga Szenteleky is érzi, de mint ha a mély főhajtáson túl más célja is lenne. „Csupán egyes megrendelt arcképnél lehet észrevenni a kedvetlenséget, a rosszul palástolt unalmat, egyedül itt lehet Pechánnál imitatív művészetéről szó, máskülönben mindig autentikus, Hindebrand meghatározása szerint: kutatva alkot, művészi érzéseket elégít ki, szóval poétája és nem leírója, lemásolója a természetnek. Sokat foglalkozik azonban azokkal az arccal, melyek érdeklik és vonzzák. Fény-, szín- és tónuskeresése szinte tiszta lélektan. Különösen önmagát csodálta, kutatta és elemzi, mint az önmagát megismerni vágyó öreg bölcs. Önarcképei kegyetlenek és nagyon mélyek, szinte tragikusak. Őszintén, egyszerűen és fájdalmasan adja a szárnyaszegett lendületet, a kínlódó, magában álló művészt, a bilincsbetvert akarat kemény komorságát.”

Szenteleky, mint látjuk, az önarcképekben fedezi föl először Pechánt, s megállapítása máig érvényes, de hogy ebben az első megnyilatkozásban Pechán művészetéről még inkább a költő, mintsem a műértő szólal meg, azt írásának zárószorai is bizonyítják: „Élete: művész sors, halála: az elfulladtak, az elhagyottak hangtalan tragédiája. Lehajtjuk fejünket a falusi temető egyszerű sírhantja előtt és lelkünkben a szomorújátékok nemes borúja foglal helyet. Hisszük és reméljük azonban, hogy ez a lapos, falusi sírhalom kiemelkedik a sivár, dermedt, ólszagú síkságból, nagygyá nő, magassá nő, hegygyé csúcsosodik, melynek ormát a magasságok örökös napja aranyozza be, melynek szikár szik-

láít a megbecsülés, a megértés csodásfényű sugarai cirógatják, mint hosszú, puha, illatos női ujjak, melyek bőkolós babért helyeznek a meg nem értett, hősies, hatalmas halmokra.”

Mindezek a gondolatok és mondatok szinte szóról szóra megismétlődnek a *Színek és szenvedések* Dettre János előszavával megjelent kötetben is, azzal a különbséggel, hogy itt a múlt század végi és az e század elejei művészettörténet áramlatainak mozgásában vizsgálja Pechán művészetét, és kimutatja, hogy ha első müncheni tartózkodása nem lett volna elfecsérelt idő, akkor már azon az úton járhatna, amelyen Manet, Renoir és Picasso, a „sincérité” hirdetői. Így vizont a Hollósy iskolába csak a századelőn érkezve „fáradtabb izmokkal jut el oda, ahonnan már akkor, első müncheni tartózkodása alatt kezdeni kellett volna”. Nem nagyképű megállapítása ez Szentelekynek, különösen akkor, ha ismerjük *Törekvések és irányzatok a modern művészetben* című tanulmányát, amely alapos művészettörténeti és művészetfilozófiai felkészültségről győz meg bennünket. Szenteleky tehát otthonosan mozog a századvég és századelő izmusaiban, de mint írja, számára nem a név a fontos, „a lényeg nem a nevekben rejlik, a lényeg röviden az, hogy a mának művészetében az érzési elem a döntő, a mozgató, az irányító. Az új művészi irány művésze teljesen, szinte maradék nélkül azt akarja adni, amit érez”.

Ennek a hitvallásnak rendeli alá a Pechánról vallott nézetét is. Festészetét férfiasnak, határozottnak és őszintének nevezte, aki nem szereti a ködöt és az alkonyi elbágyadásokat, helyette a „duzzadó derű, a nyílt, nemes szókimondás” a fegyvere.

Bár őszinte rajongás hatja át ezt a tanulmányát is, itt már Pechán József művészetének egyetemes értékeit tárja elénk, s kimondja azt a nagy igazságot is, hogy felénk őt „kevésbé becsülték és jobban szerették”. Kell-e ennél tragikusabb művészsors, kérdezhetnénk ma is, hetven esztendővel később?

Szenteleky a későbbiek folyamán is többször visszatér Pechán képeihez. A *Bácsmezei Napló* 1924. augusztus 20-ai számában egy egész fejezetet szentel ismét Pechánnak, noha e csoportos kiállításon ott szerepel Balázs G. Árpád, Oláh Sándor, Geréb Klára, Lenkei Jenő és a szobrász Baranyi Károly is. De őt ismét csak Pechán nyugózi le, felróva a szervezőknek, hogy „csak egy” szobát kapott. „Itt mint erősen naturalista színlátó szerepel, amott dekoratív hatások keresője, egyik képén heves színmámor kedvelője, a másikon megérezni a nagybányai levegőt”, hogy végül némi keserűséggel állapítsa meg, miszerint „fájdalom, hogy a mester utolsó irányát, amelyben új formalehetőségeket keresett a pointillizmus vibrálásában, a posztimpreszionizmus egység és kifejezés törekvésében – egy kép sem képviselte”.

Noha képzőművészeti jegyzeteiben még többször fölbukkan Pechán József művészetének jellemzése, Szenteleky még csak egyszer, a rövid életű újvidéki *Revü* 1926-ban megjelent negyedik számában emlékezik meg festőnkéről, ahol a művészi sorsának a tragikumát a mindenről lemaradásban látja. De így is „megértette az akadémiai klasszicizmust, az impresszionizmust, az uhde-i na-

turalizmust, Cézanne-t, Matisse-t, sőt talán Picassót is, s így akart eljutni az ő tiszta, tökéletes kifejezőmódjához”.

Végezetül idézzük Szentelekyt a *Bácsmegyei Napló* 1926. december 14-ei számából, ahol egyetlen mondatba sűríti róla alkotott nézetét azzal, hogy nagy gyűjteményes kiállításáról megállapítja: „Pechán József egész munkássága, művészi fejlődése és buzgó formakeresése világosan és gazdagon tárul fel. . . a képek legnagyobb része a diadalmaskodó magyar impresszionizmus lelkes éveiből való, amikor Iványi-Grünwald, Fényes, Ferenczi, Thoma és Téri művészetük zúgós zenitjén vannak, amikor Nagybánya diadalmasan bevonul a Múcsarnokba”.

SZENTELEKY KORNÉL ÉS HERCEG JÁNOS TALÁLKOZÁSAI

TOLDI ÉVA

Huszonnégy éves volt Herceg János, amikor 1933. augusztus 20-án Szivácon meghalt Szenteleky Kornél. Az igen rövid ideig tartó személyes ismeretség ellenére mégis Herceg János lett az, aki a legállhatatosabban kitartott a Szenteleky meghirdette eszmék mellett, műveinek nyolc kötetét rendezte sajtó alá, valamint ő az, aki a legkövetkezetesebben és meglehetősen gyakorisággal idézte fel emberi és irodalomszervezői alakját.

A fiatal íróra rendkívüli hatást gyakorolt Szenteleky Kornél személyisége. Találkozásukat a *Két világ* című visszaemlékezés-kötetben (1972) novellisztikusan beszélte el, s a Szivácon tett látogatás leírásából kiderül, hogy annak személyiség- és irodalmiízlés-formáló ereje volt. Kettejük ismeretsége csak rövid lehetett, ám annál bensőségesebb volt. „Én még emlékszem őszinte, bizalmas összetartozásunk idejére, amikor például Szentelekynek elpanaszolhattam zavaros szerelmi ügyeimet is, amit másnak nem mondhattam el” – vallotta meg Herceg János több mint fél évszázaddal azután, hogy a lelki feltárulkozásra sor kerülhetett (A felfedezés után. Üzenet, 1989. december). A Bisztray Gyula és Csuka Zoltán szerkesztésében 1943-ban megjelent levélgyűjtemény is igazolja ezt a bizalmas, baráti kapcsolatot (Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933). Szenteleky 1933. április 2-án azt írta Herceg Jánosnak Zomborba: „Sok megértéssel olvastam gátlásaidat, jól tudom, mennyire bántják ezek a képzeletek s milyen csúnya idegállapotba kergetik az embert. Csodálatos a nők csökönyössége és szívóssága! És mert néhány sikert is ér el veled, ez a módszer nagyon elterjedt, majdnem divatos. Legtöbbször türelem kérdése a győzelem, persze zaklatott idegekkel nem igen lehet türelemjátékot játszani. De ne feledd, hogy akaratod rendületlensége sokkal gyorsabban megoldhatja ezt a kínos helyzetet, mint a tér és az idő.” Az idézet nem szorul bő-